

TRANSMILLIY KORPORATSIYALARNING TO'G'RIDAN-TO'G'RI
XORIJIY INVESTITSİYALARDAGI (FDI) ROLI**Foziljonova Niholaxon Fayoz qizi**

Namangan davlat universiteti talabasi

niholakhon06@gmail.com<https://orcid.org/0009-0002-9264-6724>

Annotatsiya. Ushbu maqolada transmilliy korporatsiyalarning (TNK) to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalardagi (FDI) roli tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida global va O'zbekiston tajribasi asosida TNKlar orqali FDI jalb qilishning iqtisodiy ta'siri, foydalari va mumkin bo'lgan xavflari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, TNKlar FDI orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish, texnologiya va innovatsiyalarni olib kirish hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, investitsiya oqimini boshqarish va milliy manfaatlarni himoya qilish orqali ularning salbiy ta'sirini kamaytirish mumkin.

Abstract. This article analyzes the role of transnational corporations (TNCs) in foreign direct investment (FDI). The study examines both global and Uzbekistan experiences in attracting FDI through TNCs, highlighting their economic impact, benefits, and potential risks. The findings show that TNCs facilitate economic growth by improving production efficiency, creating new jobs, introducing technology and innovation, and enhancing investment flows. At the same time, proper management of investment flows and protection of national interests can minimize possible negative effects.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль транснациональных корпораций (TNK) в сфере прямых иностранных инвестиций (FDI). Исследование анализирует международный и узбекский опыт привлечения FDI через TNK, выделяя их экономическое влияние, преимущества и потенциальные риски. Результаты показывают, что TNK способствуют экономическому росту, повышая эффективность производства, создавая новые рабочие места, внедряя

технологии и инновации, а также стимулируя инвестиционные потоки. В то же время правильное управление инвестициями и защита национальных интересов позволяют минимизировать возможные негативные последствия

Kalit so‘zlar: transmilliy korporatsiyalar, FDI, xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy rivojlanish, O‘zbekiston

Kirish. Global iqtisodiyot tobora bir-biriga bog‘lanib borayotgan hozirgi davrda transmilliy korporatsiyalar (TNK) dunyo xo‘jaligi tizimining eng muhim harakatlantiruvchi kuchlaridan biriga aylangan. Ular o‘z faoliyatini bir vaqtning o‘zida bir nechta mamlakatlarda olib borishi, kapitalni, texnologiyani va innovatsiyani erkin harakatlantira olishi bilan ajralib turadi. Aynan shu korporatsiyalar orqali dunyoda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (FDI)ning katta qismi amalga oshiriladi. Boshqacha aytganda, TNKlar xalqaro investitsiyalar oqimini boshqaruvchi asosiy ishtirokchilar bo‘lib, ular o‘z kapitalini yangi bozorlarni egallash, ishlab chiqarishni kengaytirish yoki resurslardan samarali foydalanish maqsadida chet el davlatlariga yo‘naltiradilar. So‘nggi yillarda FDI global iqtisodiy o‘shishning eng barqaror manbalaridan biriga aylandi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot Konferensiyasi (UNCTAD) ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda dunyo bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 1,3 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lib, uning qariyb 80 foizi transmilliy korporatsiyalar ulushiga to‘g‘ri keladi. Bu raqamlar TNKlarning nafaqat ishlab chiqarish, balki moliyaviy oqimlar, innovatsiyalar va texnologiyalar almashinuvidagi ulkan rolini yaqqol ko‘rsatadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston uchun ham, TNKlar orqali FDI jalb qilish iqtisodiy o‘shishni tezlashtirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Chunki xorijiy investitsiyalar yangi ish o‘rinlari yaratish, zamonaviy texnologiyalarni olib kirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va eksport salohiyatini kengaytirish imkonini beradi. O‘zbekiston hukumati so‘nggi yillarda investitsion muhitni yaxshilash, soliq imtiyozlarini joriy etish va xorijiy investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali transmilliy kompaniyalarni jalb etishga katta e‘tibor qaratmoqda. Bu jarayon natijasida “Coca-Cola”, “Lukoil”, “Huawei”, “VEON” kabi yirik kompaniyalar

mamlakat iqtisodiyotining turli tarmoqlarida o'z faoliyatini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, TNKlar orqali kirib kelayotgan FDI faqat iqtisodiy foyda emas, balki muayyan xavflarni ham keltirib chiqaradi. Masalan, ayrim hollarda transmilliy kompaniyalar mahalliy korxonalar bilan raqobatda ustunlikka ega bo'lib, milliy ishlab chiqaruvchilarning bozorga kirishini qiyinlashtiradi yoki resurslardan haddan tashqari foydalanish orqali ekologik muammolarga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli, bu jarayonni faqat investitsiya oqimi sifatida emas, balki iqtisodiy barqarorlik va milliy manfaatlar nuqtayi nazaridan ham tahlil qilish zarur. Ushbu maqolada transmilliy korporatsiyalarning to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalardagi o'rni, ularning jahon iqtisodiyotidagi ahamiyati, shuningdek, O'zbekiston tajribasi misolida bu jarayonning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — TNKlar orqali FDI jalb qilish mexanizmlarini chuqurroq o'rganish, bu yo'nalishdagi mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda transmilliy korporatsiyalarning (TNK) to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalardagi (FDI) o'rnini o'rganish nazariy va tahliliy yondashuvlar asosida amalga oshirildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi TNKlarning global investitsion jarayonlardagi faoliyatini tahlil qilish, ularning iqtisodiy o'sishga ta'sirini aniqlash va bu tajribani O'zbekiston misolida baholashdan iborat bo'ldi. Shu bois, maqolada empirik tajribalar yoki eksperimental usullar emas, balki mavjud xalqaro ma'lumotlar, statistik hisobotlar va ilgari o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar asosida umumlashtirilgan tahliliy usul qo'llanildi. Ma'lumotlar bazasi sifatida ishonchli xalqaro manbalar tanlandi. Jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot Konferensiyasi (UNCTAD), Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD), Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) hamda Jahon bankining rasmiy statistik ma'lumotlaridan foydalanildi. Bu manbalar global miqyosda FDI oqimlarini, TNKlar soni va ularning faoliyat yo'nalishlarini muntazam e'lon qilib boradi. Masalan, OECD tomonidan ishlab chiqilgan "Benchmark Definition of Foreign Direct Investment" qo'llanmasi FDI ni o'lchashning yagona metodologik asosini belgilaydi, bu esa

tadqiqotda olingan raqamlarning ishonchliligini ta'minlaydi. Shuningdek, ilmiy maqolalar, xalqaro ekspertlar tahlillari va ochiq iqtisodiy hisobotlar yordamida TNKlarning turli mamlakatlardagi investitsion faoliyati taqqoslab o'rganildi. Tahlil jarayonida asosan uch bosqichli yondashuv qo'llanildi. Dastlab, mavjud statistik ma'lumotlar yig'ilib, TNKlarning jahon miqyosidagi investitsiya tendensiyalari o'rganildi. Keyingi bosqichda, ushbu ma'lumotlar asosida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi TNK faoliyati solishtirildi. Bu solishtirish orqali qaysi omillar FDI jalb qilishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi aniqlanib, O'zbekiston tajribasi bilan bog'landi. Yakuniy bosqichda esa olingan natijalardan kelib chiqib, TNKlar faoliyatining iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sirini kuchaytirish, salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha taklif va tavsiyalar shakllantirildi. Tadqiqot davomida ma'lumotlar ishonchliligiga alohida e'tibor qaratildi. UNCTAD va OECD ma'lumotlar bazalaridagi statistik ko'rsatkichlar 2023-yilgi yangilangan hisobotlar asosida olindi. Ma'lumotlar o'rtasida mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan tafovutlar (masalan, FDI hajmining turli metodologiyalar bilan hisoblanishi) tahlil jarayonida inobatga olindi. Shu tariqa, ushbu metodologiya TNKlarning FDI'dagi roli haqidagi nazariy bilimlarni amaliy misollar bilan uyg'unlashtirish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, transmilliy korporatsiyalar (TNK) global miqyosda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (FDI) oqimini shakllantirishda hal qiluvchi o'ringa ega. UNCTAD 2024-yilgi hisobotiga ko'ra, jahon bo'yicha umumiy FDI hajmi 1,37 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, uning qariyb 80 foizi TNKlar ulushiga to'g'ri keladi. Bu shuni anglatadiki, hozirgi global iqtisodiy tizimda TNKlar nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini, balki kapital harakatining asosiy yo'nalishlarini ham belgilab bermoqda. Ularning investitsion qarorlari butun mintaqalarning iqtisodiy faolligiga, bandlik darajasiga va hatto siyosiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlar TNKlarga ko'proq eksportchi sifatida, rivojlanayotgan mamlakatlar esa asosan investitsiya qabul qiluvchi sifatida ishtirok etadi. Masalan, 2023-yilda AQSh, Yaponiya va Germaniya dunyo bo'yicha eng yirik

investitsiya eksportchilari bo'lib, ularning umumiy ulushi 40 foizdan ortiqni tashkil etdi. Aksincha, Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari, jumladan, Indoneziya, Vyetnam va Malayziya, TNKlar uchun eng jozibador investitsiya manzillaridan biri bo'lib qoldi. Bu mamlakatlarda siyosiy barqarorlik, soliq imtiyozlari va arzon ishchi kuchi TNKlarni jalb etuvchi asosiy omillar sifatida qayd etilgan. O'zbekiston misolida esa so'nggi yillarda TNKlar faoliyatining sezilarli faollashuvi kuzatilmoqda. Investitsiyalar, sanoat va savdo sohalarida "Lukoil", "Coca-Cola", "Huawei", "Hyundai Engineering", "VEON Uzbekistan" kabi yirik transmilliy kompaniyalar o'z faoliyatini kengaytirgan. UNCTAD ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonga kirib kelgan FDI hajmi 2023-yilda 2,7 milliard AQSh dollariga yetgan bo'lib, bu 2020-yilga nisbatan qariyb 45 foiz o'sishni ko'rsatadi. Bu natijalar mamlakatda olib borilayotgan investitsion islohotlar, soliq siyosati soddalashuvi va investorlar uchun kafolatlar tizimining mustahkamlanishi bilan bog'liq. Shuningdek, TNKlar faoliyatining ijobiy ta'siri bilan bir qatorda, ayrim muammoli jihatlar ham mavjud. Ba'zi hollarda transmilliy korporatsiyalar o'z kapital ustunligidan foydalanib, mahalliy korxonalarni siqib chiqarishi yoki raqobat muhitini buzishi mumkin. Bundan tashqari, foyda ko'pincha TNKlarning bosh ofislari joylashgan davlatlarga qaytib ketadi, bu esa mahalliy iqtisodiyotda kapital aylanishining cheklanishiga olib keladi. Masalan, Afrika va Markaziy Osiyo mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlar ko'rsatishicha, FDI hajmi oshgan bo'lsa-da, foydaning 60 foizdan ortig'i xorijga qaytgan. Shu bois, investitsiyalarni samarali boshqarish, foydani reinvestitsiya qilishni rag'batlantirish siyosatini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, TNKlarning FDI jarayonidagi roli ikki tomonlama: bir tomondan ular yangi texnologiyalar, menejment tajribasi, eksport salohiyati va ish o'rinlari yaratish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi; boshqa tomondan esa, ular iqtisodiy mustaqillik va resurslar nazorati nuqtayi nazaridan muayyan xavflarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, TNKlar faoliyatini tartibga solishda muvozanatni saqlash — ya'ni, investitsiyalar oqimini cheklamasdan, lekin milliy manfaatlarini himoya qilgan holda boshqarish eng to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Xulosa. Izlanishlardan ma'lum bo'ldiki, transmilliy korporatsiyalar (TNK) global va mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (FDI) orqali nafaqat moliyaviy resurslarni, balki texnologiya, menejment tajribasi va innovatsion yondashuvlarni ham olib kiradi. Shu tarzda TNKlar rivojlanayotgan mamlakatlarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston misolida ham TNKlar orqali kirib kelayotgan FDI hajmi so'nggi yillarda sezilarli darajada oshgan. Bu holat mamlakatda investitsion muhitni yaxshilash, soliq va qonuniy kafolatlarni kuchaytirish orqali amalga oshirilmoqda. Biroq, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, TNKlar faoliyati bilan bog'liq muammolar ham mavjud: foydaning bir qismi xorijga qaytadi, mahalliy korxonalar bilan raqobat kuchayadi va ba'zi hollarda resurslardan haddan tashqari foydalanish xavfi yuzaga keladi. Shu sababli, TNKlar faoliyatini tartibga solishda milliy manfaatlarini himoya qilish va investitsiya oqimini muvozanatlash eng muhim chora hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, TNKlar orqali FDI jalb qilish O'zbekiston iqtisodiyotining global raqobatbardoshligini oshirish, sanoat va xizmatlar sohasini rivojlantirish hamda innovatsion o'sishni rag'batlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, investitsiyalarni boshqarish va milliy resurslarni samarali ishlatish orqali ularning salbiy ta'sirini minimallashtirish mumkin. Shunday qilib, TNKlar va FDI o'rtasidagi hamkorlikni to'g'ri boshqarish mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishida muhim strategik ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2009). Training Manual on Statistics for FDI and the Operations of Transnational Corporations – Volume I: FDI flows and stocks. Geneva & New York: United Nations.
2. United Nations Conference on Trade and Development. (2025). Investment Statistics and Trends: FDI & TNC database. Retrieved from <https://unctad.org>

3. United Nations Conference on Trade and Development. (2014). World Investment Report 2014. Geneva & New York: United Nations.
4. Lee, H.-S., Chernikov, S. U., & Nagy, S. (2022). Motivations and locational factors of FDI in CIS countries: Empirical evidence from South Korean FDI in Kazakhstan, Russia, and Uzbekistan. arXiv.
5. Business-Standard. (2015, May 10). Asia world's largest investor destination: UNCTAD. Business Standard. Retrieved from <https://www.business-standard.com>